

ČOVJEK U DRUŠTVU I SISTEMU

Ivan Cifrić

Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

Sažetak

Analiziraju se neki aspekti odnosa pojedinca i društva, odnosno socijalnog sistema. Autor razlikuje pojmove društvo i sistem. Oni su postali međusobno suprotstavljena «dva svijeta». Prvi se shvaća kao odnos između pojedinaca koji posredovanjem sustava vrednota i etičkih normi tvore društvo. Drugi, kao odnos formalnih institucija uređenih pomoću različitih režima koji tvore sistem na temelju prava i moći. Moderno društvo obilježava jačanje sistema nasuprot društvu i čovjeku. Analiziraju se promjene odnosa između tih dvaju svjetova i to kao različiti aspekti: institucionalni, razvojni, komunikacijski, politički, vremenski, kulturni, znanstveni, metodički, te aspekt kontrolne i ciljeva. Sistem sam sebe racionalizira i postaje sam sebi svrha umjesto da služi društvu. Moderno društvo obilježava jačanje sistema nasuprot društvu i čovjeku a otuđeni pojedinac postaje broj, nemoćan pred sistemom. Zastupa se teza o «metodičkom obratu» u znanosti (sociologiji) koji će sistem metodološki postaviti i kritički istraživati kao cjelinu, a ne samo pojedine procese ili stanja fenomena unutar cjeline.

1. UVODNO

Moderno društvo može se razumjeti kao dva svijeta koji zajedno tvore cjelinu. Jedno je svijet *socijalne svakodnevice* u kojoj se uspostavljaju relacije između pojedinca i društva, a drugo je svijet formalnih i *institucionalnih odnosa* u društvu, tj. svijet sistema. Uobičajeno ih je zajedno nazvati društvo. Danas to društvo tvore sustav ljudi i sustav režima. U radu se ukazuje na neke aspekte promjena položaja pojedinca u društvu i društvenom sistemu modernog društva, te potrebu promjene teorijske, odnosno metodičke paradigme u analizi tih dvaju «svjetova»: društva (interakcije pojedinaca) i sistema (interakcije režima). To može biti ponovni poticaj za rasprave o funkcioniranju našeg društva i sistema. Iako se društvo često naziva sistem, za ovaj pokušaj analize metodički razlikujemo pojmove društvo i sistem. Potrebno je istraživati fenomene ne samo *unutar sistema* i *unutar društva*, nego i istraživati sistem i društvo *kao cjeline* i njihove racionalnosti za smislen i kvalitetan čovjekov život. Dvije su tendencije u modernom društvu u ovako postavljenoj shemi razumijevanja modernog društva. Prva je dezintegriranje svijeta pojedinac-društvo, prevlast i dominacija individualizma; druga je tendencija integracija čovjeka u sistem, prevlast i dominacije sistema nad čovjekom i društvom. Treća se tendencija nazire kao objektivno «topljenje» društva i prijelaz u sistem for-

malnih i institucionalnih odnosa. Društvo postaje sistem i gubi kvalitativne socijalne elemente društvenosti. Od razine svakodnevice do razine društva formiraju se mreže formalnih institucija koje reguliraju život građana. Opće promjene zbivaju se u smjeru razdvajanja i konfrontiranja tih dvaju svjetova i jačanja *formalnih institucionalnih odnosa* u društvu: s jedne strane *institucionalnih* odnosa a s druge strane nastanak *neformalne mase* (gomile) /1/. Pojedinac kao organsko biće sve više pripada masi, a kao građanin sustavu brojeva preko kojih ga sistem može identificirati i kontrolirati. Neki, kao Hardt i Negri /2/ smatraju da se formiranjem nadteritorijalnom *imperijalnom poretku* suprotstavlja nadteritorijalno «mnoštvo» koje zamjenjuje i «nadmješta» hegemoniju radničke klase. Uvođenjem pojma «mnoštva» ne mijenja se i ne smanjuje otuđenje pojedinca u odnosu na sistem (poredak), niti sistema u odnosu na društvo. Na globalnoj razini zbiva se slična tendencija u kojoj nerazvijene zemlje u odnosu na nekolicinu najrazvijenijih i najmoćnijih zemalja, postaju također «masa» (gomila) koja «opterećuje» predvodnike svijeta u razvojnoj dinamici i postaje njihov okoliš. U ovom prilogu riječ je o nekim aspektima promjena u modernom društvu koji djeluju na položaj pojedinca u društvu i sistemu.

2. ASPEKTI PROMJENA U MODERNOM DRUŠTVU

Društvo kao i sistem nisu statične već dinamične kategorije. To potvrđuju i njihove povijesne mijene. Svaka od njih ima svoju povijesnu i socijalnu «racionalnost». Društvo nastaje radi reguliranja života pojedinaca a sistem radi reguliranja života društva. Postoje različiti aspekti promatranja i istraživanja kako tijekom povijesti, tako i danas u suvremenosti. U radu se fokusiramo na suvremeno razdoblje.

Institucionalni aspekt. Tendencija slabljenja povezanosti između pojedinca i društva a povećanje i umnožavanje veza između čovjeka i sistema. U modernom društvu prevladavaju institucije kao posrednici i regulatori života, umjesto vrednota i neposrednosti odnosa. Društvene vrednote se formaliziraju i institucionaliziraju. Umjesto vrednota kao temeljnog regulatora života u društvu nastupa njihova institucionalizacija, organizacije i formalne institucije koje svojim pravilima stvaraju različite režime kao mreže društvene moći sistema. Slabljenja neposredne povezanosti pojedinaca u društvu i s društvom, slabe ili potpuno nestaju mehanizmi tradicionalne solidarnosti. Solidarnost u modernom društvu odvija se na dvije razine: dijelom ju preuzimaju formalne institucije koja stvaraju pravila solidarnosti, a dijelom se solidarnost organizira u obliku različitih ad hoc akcija pomoći. Tako nastaje jedan od paradoksa moderne – «paradoks univerzalizma» /3/, tj. da s povećanjem institucija globalne solidarnosti, građanska solidarnost postaje sve više nedostatna. Taj paradoks odraz je stanja i povećanja društvenog siromaštva unutar modernih društava i između društava (država) u svijetu, kao dugoročne globalne tendencije. Povećanje siromaštva povećava ovisnost o institucijama pomoći. No, društvo se ne može i ne smije osloniti na povećanje takve pomoći, jer pokazuje vlastiti nedostatak u zadovoljavanju osnovnih potreba građana. Na međunarodnoj razini učinkovitost institucija solidarnosti (pomoći) također nije zadovoljavajuća i znak je povećanja egzistencijalnog siromaštva i bijede. Zato putem medija, TV ili pošte nastaje «poplava» apela solidarnosti s pojedincima i obiteljima, hendikepiranima i unesrećenima, gladnima i teško bolesnima.

Teško je prognozirati tko će i kako će (u možda i skoroj budućnosti) milijunima i milijardama najsiromašnijih u svijetu pružiti solidarnu pomoć. Nije riječ o pomoći za bolji život nego za golo preživljavanje! Latinoamerički model s malim postotkom bogatih i najvećim postotkom siromašnih sve se više proteže na svijet kao cjelinu. Civilizacijsko je pitanje takva tendencija i perspektiva nekoliko milijardi stanovnika svijeta, kao pitanje budućnosti njegova uređenja i odnosa.

Razvojni aspekt. Razvoj je postao pojam u svim domenama rada i života modernog društva. To nije bilo kakva promjena, nego težnja za postizanjem ciljanih promjena, odnosno postavljenih društvenih ciljeva koji proizlaze iz logike opstanka sistema. Razvoj nije kratkoročni zadatak, nego imperativ modernog društva koje kao takvo u sadašnjem svjetskom poretku i neo/liberalne ekonomije ne može prosperirati bez da se «razvija», tj. da raste njegova ekonomija. Tako razvoj sam po sebi postaje cilj a razmišljanje o budućnosti (društva) razmišljanje je o razvoju. Umjesto da je sredstvo i mehanizam, društveni prosperitet, postaje autonomni cilj. Njega sve više pritišće svijet čovjeka i sistema – formalni i institucionalizirani svijet putem definiranja razvojnih ciljeva i moći politike – da se ostvare pozitivne kvantitativne promjene.

Svijet pojedinca i društva razvoj percipira kao postizanje takve promjene u društvu u kojoj se povećava kvaliteta ljudskog života

Komunikacijski aspekt. Komunikacija među pojedincima kao i između pojedinca i društva slabi, a temelj društva kao socijalnog sustava je u komunikaciji, kao što je i temelj socijalnog sustava u njegovoj autopoiesi (samotvorbi) kojom se, komunikacijom između njegovih podsustava održava i obnavlja te kao sustav razgraničava prema okolnom svijetu /4/. To je povezano sa promjenama sustava vrednota, etičkim relativizmom i društvenom fragmentacijom i dominacijom materijalističkih vrijednosti /5/. Pojedinac postaje izoliran i upućen na administrativno-institucionalne i tehničke kanale komuniciranja. Tradicionalno društvo prisutno je tek u ostacima i nekim retradicionalizacijskim pokušajima koji obično završavaju

u folklorizaciji društva /6/, /7/. U tradicionalnom svijetu čovjeka i društva, komunikacija između pojedinaca odvija se u svakodnevici dobrim dijelom usmenim putem i *fizičkom gestikulacijom*, a u modernom društvu putem klasičnih medija: tiska, telefona, radija, TV i *tehničkom gestikulacijom*. U posljednje vrijeme snažan je i nezaustavljiv pritisak elektronskih medija. To su mediji koji obilježavaju novu *cyber kulturu* i dominaciju sistema. Unatoč njihovim prednostima, postoji i negativna strana za pojedinca: okupacija pozornosti na niz nebitnih stvari za život čovjeka, ali značajnih za «život sistema».

Razvoj suvremenih tehničkih sredstava komunikacije (elektroničkih) tendencijski sistem usmjerava na kontrolu pojedinca i društva.

Aspekt socijalne kontrole. U tradicionalnom svijetu pojedinca i društva postoji socijalna kontrola – putem internaliziranih vrednota i često personalizirana. Mala socijalna zajednica, proširena obitelj, selo, kvart itd. dobro su poznavali život susjeda i njihove aktivnosti. Mogli su kontrolirati moralnost njihovih dnevnih postupaka. Tome su pridonosile i institucionalizirane religije sa svojim sustavima vrednota i time regulirale, usmjeravale i kontrolirale život u društvu. Moderno društvo, a naročito društvo «kasne moderne» socijalnu kontrolu pomiče od sustava vrednota i etičkih načela, na sustav institucija, prava i pravnih normi, koje često nemaju etičku, nego političku osnovu kao legitimaciju u ostvarivanju interesa kontroliranja članova zajednice i zajednice kao cjeline. Čovjekove aktivnosti i život postaju parcijalan, uređen formalnim zakonima koji se često mijenjaju u kratkom roku, ovisno o moći i interesima političke elite, koje se mijenjaju poslije izbora. U dugoročnom smislu to izaziva izvjesnu nesigurnost građana i sve veću ovisnost o kontroli institucija i zakonskih propisa. Institucije i zakoni su u domeni političke elite koje utvrđuju što su društvene vrijednosti i zakonska dopuštenja/ograničenja. Sve je dopušteno ako nije zakonom zabranjeno, bez obzira je li moralno ili nije! *Moralne* norme postaju apstrakcije a *tehničke* norme stvarnost ekonomije, znanosti, obrazovanja. Tehničke norme postaju uzusi razvoja društva, bez obzira na njihove socijalne posljedice.

Institucionalna i tehnička kontrola pozitivno se vrednuju i propagiraju kao nužni za sigurnost građana, institucija i društva. U osnovi služe sigurnosti sistema i opravdanju ulaganju u njegovo moderniziranje (nadzor parkinga i ulica, fizička i elektronička zaštita nekih ustanova, video nadzor kretanja građana na javnim mjestima i javnom prijevozu, itd.). Za svoju sigurnost građani su spremni na ograničavanje vlastite slobode i prava.

Aspekt ciljeva. Promjena postaje medij ostvarivanja društvenih ciljeva. Svaka, pa i djelomična promjena interpretira se kao uspjeh. Sve se mjeri poželjnom promjenom kao statističkim mjerilom razvoja. Glavni cilj svijeta pojedinca i društva je postizanje «unutarnje stabilnosti» u društvu i stabilnoj perspektivi pojedinca (obitelji), život u cjelini. Preko društvenih ciljeva ostvaruju se ciljevi sistema. Ciljeve promjena u današnjem modernom društvu i globalnoj razini društva postavljaju institucije i mreže međunarodnih subjekata, naročito financijske i bankarske ustanove i organizacije, povezane u formalnu međunarodnu mrežu koja stvara režime. Taj bankarski (financijski) sektor je najodgovorniji za nestabilnost društva i općenito suvremenoga svijeta. Današnja ekonomska kriza proizlazi iz financijske krize, odnosno financijskih kriza kao čitavog kontinuiranog lanca takvih kriza. Međutim, izlazi iz financijskih kriza, kojih će biti i ubuduće, ne jamče izlaz iz ekonomske krize i rizika koje stvara, ne jamče opasnosti dugoročne i trajne socijalno-ekološke krize. Kao što se u predmodernim društvima stvarale *mreže* odnosa između pojedinaca utemeljene na običajnosti, etičnosti i sustavu vrednota, tako se u «kasnoj moderni» stvaraju nove mreže između institucija i organizacija utemeljene na logici stabilnosti sistema, a koje razaraju postojeća mreže i stabilnost pojedinca. Te mreže postale su globalni okvir umrežavanja društava unutar sistema, odnosno «režimi» koji tvore otuđeni sistem.

Politički aspekt. Unatoč tezi o kraju ideologija, ideologija ne gubi svoju snagu. Svaki sistem oslanja se na neku ideologiju. Moderni sistemi na ideologiju liberalnog kapitalizma. Ideolozi postavljaju glavne ciljeve društva na nacional-

noj i globalnoj razini. Od znanosti se očekuje da bude u funkciji dokazivanja postojanja i objektivne opravdanosti postavljenih ciljeva. Zadatak je političara da ih ostvaruju. Političari i politika nastoji predstaviti svijet budućnosti kao poželjno i ostvarivo društvo – bolji i sigurniji svijet nego što je danas. No, to je tek svijet za javnost, svijet želja. Na taj način se formira «slika svijeta» koja služi legitimiranju primjene instrumenata moći (ekonomski, financijski, vojni) u slučajevima njezina «oskvrnuća». Politički aspekt promjena osobito je važan u kontekstu uloge civilnog društva kao «trećeg sektora» koji zastupa opće dobro i time stječe legitimitet povezivanja građana i djelovanja. Civilno društvo je još uvijek «na rubu» društva, izvan svakog umreženog sustava. Pa ipak, domena političkog (država) sve se više ograničava međunarodnim režimima i korporacijama, pa i utjecajem civilnog društva.

Vremenski aspekt. U posljednjih nekoliko desetljeća u socijalne znanosti uvedena je kategorija vremena u objašnjavanju društvenih promjena, pa se razvijaju i nove znanstvene discipline - *sociologija vremena* i *ekologija vremena*. Vremenski aspekt promjena znači da se u analizi promjena i razvoja uvažava «vremenski otišak» koji pokazuje promjene nekoga fenomena (zagađivanja okoliša, rasta populacije, ekonomske učinkovitosti itd.) između dvaju ili više različitih stanja, odnosno tendencijski tijek.

Sukladno tome, u kontekstu tema o razvoju i promjenama, dvije su suprotne tendencije: tendencija *ubrzanja* /8/ i tendencija *usporavanja* /9/ kao novo konfliktno polje razvojnih pitanja. Ubrzanje odražava koncept modernog društva u intenziviranju ritma života i sve veće zahvaćanje u budućnost, sve veće dominacije sistema nad društvom i čovjekom, dok usporavanje znači ne samo kritiku ubrzanja i dominacije sistema nad čovjekom, nego i teorijski koncept primjerenijeg odnosa individualnih i socijalnih snaga prema u ostvarivanju ciljeva i iskorištavanju okoliša. Postoji pojam «krađa vremena» /10/ tijekom komunikacije sa sistemima kao prisvajanje tuđih resursa, što je vidljivo u različitim prilikama odnošenja institucija prema pojedincima. S druge strane «krađa vremena» je i potrošnja iznad mogućnosti, život na kre-

dit, tj. trošenje još neostvarenoga. Život na kredit se obilno reklamira i potiče, a posljedica, poglavito one dugoročne nemaju sistemsko rješenje, osim ponovno podizati kredit na kredit, a ovaj opet na novi kredit. Sistem tako sustavno proizvodi nesigurnost i rizike života i društva. On se tako pokušava stabilizirati a društvo se destabilizira. Vrijeme nije samo dobar pokazatelj promjene društvenog stanja, nego i društvenog i individualnog odnosa u načinu (Marx) i stilovima življenja. Predmoderna društva nisu težila «brzim» promjenama stilova življenja, nego baš suprotno – njihovom dugom održanju i nepromjenjivosti. Moderno društvo, sukladno ubrzanju promjena, brzo mijenja stilove življenja socijalnih slojeva i njihovo globalno homogeniziranje. Teško je prepoznati stilove života sukladne socijalnoj strukturi društva, jer su socijalni slojevi u dubokoj mijeni. No, dok se rastače srednji sloj, sve više se prepoznaju dva stila življenja: «, onog malobrojnog sloja i «kontejnerski», onog sve brojnijeg sloja stanovnika. Srednji sloj izložen je pritisku materijalnog i nematerijalnog konzumerizma. Brojčano smanjivanje srednjeg sloja prenosi teret sistema na masu, građane, osiromašene.

Kulturni aspekt. Kulturni aspekt dominacije globalne dimenzije društvenosti prepoznatljiv je s jedne strane kao tendencija *kulturne entropije* – nastanak različitih predmodernih kultura, a s druge strane kao oblikovanje novog *kulturnog imperija/imperijalizma* /11/ kao tendencija globalnog homogeniziranja kultura, kao jedne kulture s jednim jezikom, vrednotama, stilom života... Kultura se marketinški programira u cilju profita ili političkog imidža. Kultura je ključni softver kao nastavak standardiziranja uvjeta života (prirode i ljudi) i njegovih mjerila, i pretpostavka oblikovanja globalnog sistema i centraliziranja moći. Tehnika mu je ključno sredstvo. Za sada su začeci imperija u različitim međunarodnim, deterritorijaliziranim organizacijama (kao što su WTO, WB, IMF) i njihovim mrežama režima ponašanja država, tvrtki i pojedinaca. Sistem postaje sadržaj održivosti, a pitanje održivosti često se diskurzivno reducira na problem produkcije količina ugljičnog dioksida (i drugih stakleničkih plinova), iako nam je znano da je održivost

kulturno nasljeđe čovječanstva i ima dugu tradiciju u društvima i svakoj kulturi /12/. Da kulture nisu imale ugrađene moralne mehanizme održivosti ne bi trajale i po nekoliko tisuća godina. Vremenski aspekt je bitan kao pokazatelj tendencijskog porasta «dužničkog ropstva u društvu» i «dužničkog ropstva društva u prirodi». Oba pokazuju da «dužnici» više troše nego se proizvede u društvu i prirodi, pa žive na kredit. Time se smanjuje kreditna sposobnost dužnika u društvu da vrate dugove. U odnosu na prirodu skraćuje se «dan ekološkog duga» (u sve kraćem vremenu potrošimo godišnje prirodno proizvedena dobra) i povećava «ekološki otisak stopala» /13/.

Znanstveni aspekt. Ljudska svijest (gotovo da) nema granica. U svakom slučaju još su ma nepoznate. Ona je potencijalno u stanju neviđeno proširiti svoje granice spoznaje i konkretnih znanja. Jedino ne može spoznati vlastite granice spoznaje. Kao društvena svijest, sustavno kumulira spoznaje i znanja, ali pri tome ih selekcionira – «filtrira znanje» (namjerno ili nenamjerno) izostavljajući neke povijesne činjenice iz interpretacije čovjekove kulturne evolucije ili povijesti. Kumulacija znanja vodi daljnjem diferenciranju i usitnjavanju znanosti u svim područjima. U nekima više i brže, a u nekima manje i sporije. *Znanstveno znanje* ne uzima se kao cilj čovjekova obogaćenja, proširenje humanosti, nego kao sredstvo postizanja ciljeva sistema, pa i na štetu čovjeka čije ime u konačnici treba legitimirati nova znanja. Čovjek ne može bez znanja, ali ne mora praktično primijeniti sve što iz njega proizlazi. Njemu je potrebno *orijentacijsko znanje* kao etički i ciljno-racionalni kriterij praktične uporabe znanstvenog znanja. Znanstveno znanje produbljuje ljudsku spoznaju, ali u segmentima koji zahtijevaju logičnu slagalicu. Stjecanje znanja u modernom društvu podređeno je razvojnim ciljevima i logici kvantitativnog rasta. Parcijalnim znanjima o sistemima potrebna je holistička perspektiva koju može osigurati novi pristup integrativne znanosti s novom «metodičkom paradigmom».

3. METODIČKI OBRAT

Metodički aspekt. Ovaj aspekt odnosi se na pristup istraživanju društva kao cjeline. Sociologija

istražuje pojave unutar nekoga društva i komparira društva međusobno. No, potrebno je istraživati ljudsku dimenziju društva i smislenost (svrhovitost) cjeline sistema (i njegovih pojedinih režima). Ne samo da treba istraživati obilježja (stanja i procesa) socijalnih pojava i prezentirati rezultate kao podlogu za etičko djelovanje, nego se mora postaviti pitanje kako je stanje sistema, kuda on smjera. Povećava li sistem kvalitetu ljudskog života i općenito slobodu čovjeka ili ju reducira na sistemu poželjne kriterije i granice. Za takav pristup sociologije postoji povijesni argument. Naime, sociologija kao znanost o društvu od vremena njezinih utemeljitelja imala je dvije razine ciljeva: istražiti društvo i odnose u njemu ali i propitati društvo kao cjelinu, njegovu smislenost i razvojne perspektive u odnosu na čovjeka. Tako Auguste Comte (1798-1857) povijesni razvoj društva vidi u promjenama stupnjeva čovjekove kulturne evolucije: teološki (fiktivni), metafizički (apstraktni) i znanstveni (pozitivni) stupanj /14/. Kriterij opravdanosti postojanja nekoga sistema treba biti čovjek (društvo) a ne sam sistem. Sve što je za sistem (i podsisteme) racionalno, ne znači da je racionalno za čovjeka (i društvo). Sistem se sam «racionalizira» i mijenja (oblikuje) gotovo neovisno o potrebama društva ili mu nameće nove potrebe radi svoje racionalizacije (primjerice djelovanja banaka kao aktera u financijskom sistemu). Sistem ne smije biti iznad toga cilja, nego mu služiti. Sistem koji kao cjelina ne služi čovjeku kao cilju, nego zahtijeva da čovjek služi sistemu, nije za čovjeka dobar sistem i ne ispunjava svoju temeljnu funkciju i smisao postojanja. Politička konkretizacija teze o ulozi sistema glasila bi: građani ne služe politici, nego politika treba služiti građanima. Takav pristup pitanju smisla sistema treba promicati i sociologija u njezinu heurističkom istraživanju. Primjer metodički obrnutog odnosa između čovjeka i sistema jest činjenica, da se u gotovo svim razvojnim strategijama modernih društava postavlja najprije pitanje perspektive sistema kao «magičnog tora» za društvo i tehničkog okvira za čovjekove funkcije održavanja sistema. Sistem je danas postao «socijalni kalup», kojega oblikuju nositelji međunarodne moći, kojemu se prilagođava i smješta čovjek, pa makar postao deformiran i suvišan. U izradi strategija

pitaju se (oni koji imaju moć postaviti ga i oblikovati): kakav sistem želimo uspostaviti, primjerice tijekom idućih 50 godina? Trebalo bi postaviti pitanje kako će čovjek živjeti za 50 godina i kakvog čovjeka, a ne kakav sistem, želimo. Oblikovati kriterije budućeg sistema znači oblikovati kriterije za ljudska obilježja kojima će se čovjek uklopiti u sistem, a oblikovati viziju čovjeka znači oblikovati kriterije za formiranje sistema. Parsonsova AGIL (*Adaptation* – prilagodba sistema), *Goalattainment* – postizanje cilja sistema, *Integration* – integracija društvenih struktura i *Latency* – održanje strukture) odgovarala je funkcionalnoj analizi unutarnjih odnosa modernog društva, ali je danas u globalizirajućem svijetu nedovoljna za analizu *svijetskog društva* u cjelini, pa ju možemo nazvati «stara» paradigma funkcioniranja sistema koja je istraživala dis/funkcionalnost fenomena u društvu i cjelokupnog društva kao sistema. Potreban joj je novi metodički pristup istraživanju socijalnog sistema kao cjeline a posebice ekonomskog pod/sistema i njegove povezanosti s globalnim Zemljinim ekosistemom, čime se bavi ekološka ekonomija /15/. Ekonomski sistem je sistem nižeg ranga u odnosu na ekosistem, kako je to Robert Park /16/ označio u svojoj «humano ekološkoj piramidi /17/. Da ne bi bili nekorektni, suvremena teorijska sociologija zahvaća neke aspekte sistema kao cjeline, ali malo ulazi u njezino vrednovanje. To se odnosi prije svega na kontekst globalizacije i traganja za novim bioetičkim načelima i normama koje se odnose na pitanje života kao cjeline. Razvojem bioetike kao etičke discipline ozbiljnije se nastoji vrednovati život. Socijalne promjene mogu se zbivati u kratkom vremenu – obično u socijalnim revolucijama i političkim prevratima u društvu, ili dugoročno – postupnim inovacijama kao promjenama u pojedinim sektorima društva. Na taj se način promjene «prikrađaju» i najprije djeluju inovacijski s pozitivnim učincima, a onda se sve više ubrzavaju i izazivaju kumulativne negativne učinke. Tako je i globalizacija u početku djelovala primamljivo ali «prikrađajuće», a početkom ovoga stoljeća ekspandirala je u veliku mijenu svijeta i smišljeno stvaranje novog *imperija* /18/, kao vanjska sila. Međutim, moderna sociologija uglavnom *prati* promjene suvremenog stanja u društvu i nastoji ih objasniti s

autoriziranom pojmovnom strukturom. Objašnjenja se prije svega odnose na veoma raznolik «pojmovni arsenal» kvalifikacija modernog društva. Sociologija ne «intervenira» u društvo nego daje «sliku» fenomena u društvu. U toj «pojmovnoj difuznosti» nastaju nerazumijevanja – jezik «Babilonske kule» /19/, ali i tendencija znanstvenog *monologa*. Autori/ce se drže svojih teza i suvereno interpretiraju postojeću praksu iz svog vidika.

Sociologija se shvaća kao pozitivna znanost i čuva se ideoloških i vrijednosnih natruha, iako je svako istraživanje povezano s nekom *vrijednosnom orijentacijom*. Ideološke «natruhe» najčešće nastaju u situacijama u kojima nedostaju znanstveni argumenti ili u polaznom uvjerenju istraživača. Međutim, potrebno je razlikovati pozitivnu znanost kao znanost o empiriji i provjerljivoj realnosti, od sociologije u heurističkom smislu, tj. projektivne znanosti kao projiciranje novih ideja o promjenama u stvarnost i budućnost, dakako na temelju znanstvenih spoznaja. Projektivna znanost imala bi što reći o budućnosti društva, globalnim režimima i o globalnom sistemu kao cjelini. To se odnosi i na svako konkretno društvo u kontekstu promišljanja (održivo) razvoja.

Spomenuti aspekti, a mogući su i neki drugi, pokazuju da je čovjek u sistemu modernog društva izgubio svoju *cjelovitost*, da je postao *brojka* i da je *predmet manipulacije* različitih pod-sistema i sistema kao cjeline. Umjesto da čovjek manipulira i upravlja sistemom u skladu s paradigmatskim očekivanjima poboljšanja kvalitete života, postao je manipulativna činjenica u ekspandirajućem sistemu baziranom na logici profita i bezobzirne zarade. Treba oblikovati sistem koji će služiti ljudima, a ne samome sebi. To vodi u obećani «novi svijet» kakav je obećavao napredak ali ga nije ostvario /20/, u svijet podijeljen na malobrojne bogate i moćne i masu siromašnih i nemoćnih. Gdje je tu Čovjek? Kao što se unutar društva zbiva polarizacija na malobrojne bogate i sve brojnije siromašne uz nestanak srednjih slojeva, tako se i suvremeni svijet se polarizira na malobrojne razvijene zemlje i sve ostale kao njihov okoliš. Zadatak sociologije bio bi otkrivati unutarnje zamke institucionalnog(ih) sistema i njegovu (njihovu) smislenost u odnosu na društvo. Jer,

sistem je ipak sustav formalnih, institucionaliziranih i pravom reguliranih organizacija režima u ponašanju aktera, izvana nametnutih društvu a koje se mijenjaju prema interesima međunarodnih (i domaćih) nositelja moći. Za sistem su karakteristični *pravo* i institucionalizirana *moć*, utjecaj odozgo na čovjeka ali bez dijaloga. Društvo je mreža odnosa pojedinaca reguliranih sustavom(ima) tradicije, vrednota i normi koje se u društvu postupno i konsenzualno stvaraju a individualnom internalizacijom (odgojem, socijalizacijom) prihvaćaju i praktično primjenjuju. Vrednote prolaze test društva, a zakoni i moć test (demokratskog) sistema. One nisu izvana nametnute, nego dio procesa postupnih i (dugotrajnih) društvenih promjena. Za društvo su, dakle, karakteristični *etičnost* i *normativnost* u međusobnoj komunikaciji za koju važi i dijalog.

Dakako, moderno društvo ne može bez prava, ali pravo (ono koje uvjetuju vladajući i moćni u ime sistema) ne može biti jedini kriterij i mjerilo «dobrog društva», dobrog života, tj. kvalitete življenja.

4. PROJEKTIRATI ALTERNATIVU SISTEMU I GLOBALNOM IMPERIJU

Pretpostavke metodičkog proširenja (obrata). Položaj čovjeka i njegove perspektive u modernom društvu potrebno je stalno propitivati i istraživati kako bi se u istraživanjima tragalo za novom slikom društva i svijeta. To znači da je u istraživanjima potrebno «metodičko proširenje». Ništa dosada nepoznato, ali danas aktualno. Prva pretpostavka «metodičkog proširenja» je *istraživanje «začaranosti»* modernog svijeta, njezinih posljedica te njegovo «odčaravanje». Odčaravanje, u duhu Maxa Webera,⁸ znači nestanak dominacije regulativnih kriterija predmodernog društva i prihvaćanje novih. To znači odbacivanje otuđenoga sistema. U današnjem kontekstu i diskursu u osnovi to je odbacivanje jedne slike izrazito antropocentričnog društva i njegovih «razvojnih fetiša», ponajprije «fetiša kvantitativnog rasta», rekli bismo kapitalističkog društva, ali s jednom korekcijom: odbacivanje kapitalizma (bez ljudskog lica), ne znači automatski i odbacivanje tržišnih odnosa.

Druga pretpostavka je *kritičko propitivanje* otuđenoga sistema, odnosno institucionaliziranih režima koji nastupaju u ime društva, a ustvari u vlastito ime na štetu društva i pojedinca. To se odnosi na sisteme, odnosno režime unutar pojedinih društava kao i na globalni sistem, odnosno njegove međunarodne režime. Cilj takvog istraživanja je pokazati kako se sistemi umrežuju i stvaraju međunarodne institucionalne okvire za novi imperijalni poredak.

Treća pretpostavka je *oblikovanje slike društva* (svijeta) koja u sebi sadrži *utopijske* elemente koji se mogu bez socijalne destrukcije ugraditi kao korektiv u razvojne tendencije modernog društva. Dakle, ne radi se o novoj i neostvarivoj utopiji, nego o društvenoj *alternativi liberalnom kapitalizmu* u današnjem njegovom obliku (uključujući financijski imperijalizam) a koja ne dokida tržište.

U dijalogu Elmara Altvatera i Raula Zelika /21/ navode se neke elemente koji mogu oblikovati takvu utopijsku alternativu suvremenom kapitalističkom društvu (kapitalizam s ljudskim licem): 1. *Temeljno zbrinjavanje.* Demokratska regulacija korištenja i pristupa javnim dobrima a ne privatno posjedovanje; 2. *Oblici vlasništva.* Poželjna je mješavina oblika vlasništva, a sredstva za proizvodnju treba decentralizirati; 3. *Demokratizacija.* Na svim razinama radikalno demokratizirati procese odlučivanja, a na cjelokupnoj društvenoj razini podupirati participativne oblike odlučivanja i tako ostvariti «neispunjeno obećanje demokracije»; 4. *Planiranje.* Uspostaviti kombinaciju upravljačkih mehanizama tržišta i države. Proizvodnju uspostaviti prema socijalnim i ekološkim kriterijima. Planirati tehničke inovacije i lom s brojkama rasta u korist alternativnim ekonomskim brojkama; 5. *«Treća ruka».* Nužno je sudjelovanje civilnog društva u proizvodnim procesima što će omogućiti interese koji nisu udomaćeni u svijetu ekonomije; 6. *Energetski model.* Potreban je alternativni, decentralizirani i manje agresivni energetski model, koji će reducirati «ekološki otisak stopala» bez smanjivanja kvalitete življenja; 7. *Rad.* Nova podjela rada i smanjivanje radnog vremena ekonomska su sigurnost za sve i imaju važnu ulogu u postizanju modela osnovnog dohotka i uvođenju minimalne rav-

nomjerne plaće; 8. *Preraspodjela*. Mora se prevladati društvena proturječnost između siromašnih i bogatih. Pri tome je nužno uvesti progresivni porez na dohodak poduzetnika i imovine; 9. *Novac*. U regulaciji novčanog i financijskog privređivanja potrebna je zabrana *offshore* centara i špekulativnih poslova uključujući i «strvinarske fondove» (*vulture funds; Hedgefunds*) za otkup dugova. Međutim, problem je kako do utopijskog društva i na koji ga način ostvariti. O tome Zelik kaže: «Utopijski protunacrt ne daje se planirati. Ne postoji kraljevski put emancipacije» /22/. No, jedno je sigurno: treba usporiti brzinu i stalno ubrzanje promjena /23/ i ritam promjena. Usporavanje /24/ može omogućiti bolju promišljenost odluka o budućnosti, a usporavanje ritma smanjivanje (štednju) prirodnih izvora (resursa) uključujući i čovjekove psihofizičke snage. Bilo kakva alternativa koja ne uzima u obzir problem razdvojenosti prirodnog i socijalnog sustava i na pokušava pronaći novo *jedinstvo* kulture i prirode, bila bi samo korekcija postojeće tendencije razdvajanja društva i sistema i jačanje dominacije svjetskog imperija.

5. ZAKLJUČNO

Za potrebu analize i osobno razmišljanje, metodički (metodološki) su razlikovani pojmovi društvo i sistem, orijentaciono nazvani «dva svijeta». Prvi se temelji na sustavu vrednota i moralnim normama, a drugi na režimima formalnih institucija, pravu i moći. Kao primjer promjena, istaknuti su neki aspekti u procesu tendencijskog ubrzanja modernog društva. U analizi se pošlo od Zelikove konstatacije, koji opisujući pojam ekonomije kaže: »Sistem, u kojemu živimo, koji mi živimo, koji preko nas živi, nije prvenstveno nemoralan. On je prije svega nerazuman, iracionalan, neučinkovit» /25/. Odnos sistema i društva otvara ponovno pitanje mjesta i uloge države u društvu. Moderna država ima smisla samo ako je u funkciji građana. Što se više sistem i država racionaliziraju, to građani i društvo postaju nesigurniji. Pojedincu su zaprijetila nova otuđenja. Iz ove kratke analize i razmišljanja proizlazi spoznaja da sve više jača i osamostaljuje se institucionalni (formalni) sistem sa svojim režimima te se nameće svakodnevicu života društva i s njim konfrontira. Društvo i sistem nisu više jedno,

sve se više razdvajaju! Sistem kolonizira društvo i njegov sustav vrednota, uspostavljajući bezličan odnos formalnih institucija i građana, moći i pravnu regulaciju života. Postaje sam sebi svrha umjesto da bude u funkciji društva. U sistem čovjek postaje sve više samo brojka, dehumaniziran i nemoćan «u» i «pred» sistemom. Potrebno je ponovno afirmirati pitanje: «što je dobro za čovjeka a ne «što je dobro za razvitak sistema?» /26/. Za sociologiju je to stari, ali u kontekstu suvremenog diskursa o modernom društvu, novi izazov. Propitivati smislenost sistema za čovjeka znači istraživati cjelinu, funkcionalnost i logičnost sistema u odnosu na društvo, što je nazvano «metodički obrat». (Možda je primjerenije reći «metodički proboj» ili «metodološko proširenje»). On je moguć ako se kao predmet istraživanja postavi sistem kao takav, tj. cjelina a ne samo njegovi dijelovi. To ne znači odustajanje (sociologije) od istraživanja socijalnih fenomena u društvu.

*Članak je napisan u okviru rada na projektu «Modernizacija i identitet u Hrvatskoj: sociokulturne integracije i razvoj» (130-1301180-0915) na Odsjeku za sociologiju Filozofskog Fakulteta Zagrebu.

Bilješke

- /1/ Riesman, D., *Usamljena gomila*, Nolit, Beograd, 1965.
- /2/ Meštrović, M., *Prema novom usmjerenju*. Antibarbarus, Zagreb, 2011.
- /3/ Münch, R., *Dialektik der Kommunikationsgesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt, 1991.
- /4/ Luhmann, N., *Društvo društva*, I. i II. Breza, Zagreb, 2011.
- /5/ Inglehart, R., *Kultureller Umbruch. Wertwandel in der westlichen Welt*, Campus, Frankfurt/New York, 1989.
- /6/ Rihtman-Auguštin, D., *Ulice moga grada*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2000.
- /7/ Rihtman-Auguštin, D., *Etnologija i etnomit*, ABS95, Zagreb, 2001.
- /8/ Rosa, H., *Beschleunigung. Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt, 2005.
- /9/ Reheis, F., *Entschleunigung. Abschied vom Turbo-kapitalismus*, Goldmann, München, 2006.
- /10/ Cifrić, I., Ekologija vremena. Vrijeme kao integrativni i dezintegrativni čimbenik. *Socijalna ekologija*, 19, 2010, 1:5-32.
- /11/ Hamm, B./Smandych, R. /ed/, *Cultural Imperialism. Essays on the Political Economy of Cultural Domination*, Toronto, Broadview Press, 2005.

- /12/ Grober, U., *Die Entdeckung der Nachhaltigkeit. Kulturgeschichte eines Begriffs*. Verlag Antje Kunstmann, München, 2010.
- /13/ Simonis, U. E., *How to Lead World Society Towards Sustainable Development?* WZB, Berlin, 1998, FS II 98-401.
- /14/ Knoblauch, H., *Sociologija religije*, Demetra, Zagreb, 2004.
- /15/ Common, M./Stagl, S. *Ecological Economics. An Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- /16/ Park, R. E., *Human Ecology*. U: Park, R. E., *Human Communities. The City and Human Ecology*, Glencoe, Ill. 1952, S. 145-164.
- /17/ Teherani-Krönner, P., *Von der Humanökologie der Chicagoer Schule zur Kulturökologie*. U: Glaeser, B./Teherani-Krönner, P. /Hrsg./ *Humanökologie und Kulturökologie*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1992, str. 15-42.
- /18/ Hardt, M./Negri, A., *Imperij*. Multimedijalni institut i Arkzin, Zagreb, 2000.
- /19/ Grul, H., *Jedna planeta je opljačkana*, Prosveta, Beograd, 1985.
- /20/ Fromm, E., *Imati ili biti?* Naprijed i A. Cesarec, Zagreb; Nolit, Beograd, 1984.
- /21/ Zelik, R./Altvater, E., *Vermessung der Utopie. Ein Gespräch über Mythen des Kapitalismus und der kommende Gesellschaft*, Blumenbar Verlag, München, 2009.
- /22/ Ibidem
- /23/ Rosa, H., *Beschleunigung. Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt, 2005.
- /24/ Reheis, F., *Entschleunigung. Abschied vom Turbo-kapitalismus*, Goldmann, München, 2006.
- /25/ Zelik, R./Altvater, E., *Vermessung der Utopie. Ein Gespräch über Mythen des Kapitalismus und der kommende Gesellschaft*, Blumenbar Verlag, München, 2009.
- /26/ Fromm, E., *Imati ili biti?* Naprijed i A. Cesarec, Zagreb; Nolit, Beograd, 1984.

Literatura

1. Bölls, H., *Umwelterziehung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1995.
2. Cifrić, I., *Sociologija u novom socijalnom kontekstu Društvena istraživanja*, 4, 1995, 2-3:241-264.
3. Luhmann, N., *Društvo društva*, I. i II. Breza, Zagreb, 2011.
4. Marx, Reinhard, *Kapital. Pledoaje za čovjeka*. Naklada Zadro, Zagreb, 2009.
5. Supek, R., *Kako pristupiti izučavanju vrednota u vezi s društvenim procesima?* U: Supek, R. /red./ *Društveni procesi i društvene vrednote*. Centar za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1978, str.13-51.
6. Weber, M., *Wissenschaft als Beruf*. U: Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1968, str. 582-613 (1919).
7. Weber, M., *Metodologija društvenih nauka*, Globus, Zagreb, 1989, str. 253-282.

INDIVIDUAL, SYSTEM AND SOCIETY

Ivan Cifrić

Department of Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Zagreb, Croatia

Abstract

This paper analyzes some aspects of the relationship between the individual and society or social system. The author differentiates between the terms society and system. These terms have become two mutually opposed worlds of their own. The first term is understood as the relationship between individuals who create the society by the mediation of the system of values and ethical norms. The latter term is understood as the relation between formal institutions organized by different regimes that create the system on the basis of rights and power. Modern society is marked by the increasing strength of the system as opposed to the individual and society. The paper examines the changes occurring between these two worlds by looking at various aspects: institutional, developmental, communication, political, time, cultural, scientific, methodological, as well as through the control and goals analysis. The system rationalizes itself and becomes a purpose in itself instead of serving the society. Modern society is marked by the increasing strength of the system and the alienated individual becomes a number, helpless when faced with the system. The thesis about the "methodological turn" in science (sociology) is advocated in the paper. The system should be examined methodologically and looked at critically as a whole rather than as individual processes and conditions within the whole.